

Iraganaren ikaskuntza, orainaldiko eta etorkizuneko proiektu gisa: Sartagudako Memoriaren Parkerako hezkuntza-proposamena



EDURNE TURRILLAS

Universidad Pública de Navarra/Nafarroako Unibertsitate Publikoa
[turrillas.132458@e.unavarra.es • <https://orcid.org/0009-0003-9159-9855>]

Sarrera

Artikulu honek Memoria Tokiek ikasteko tresna gisa ikasle gazteen artean duten erabilgarritasuna eta eragina ikertzea du helburu. Horretarako, Sartagudako Memoriaren Parkea eta Nafarroako Memoriaren Institutuak bertan antolatzen duen belaunaldien arteko topaketa kasu- azterketa aukeratu dira. Ekitaldi honek Nafarroako hainbat institututako ikasleak eta frankismoaren biktimen senideak biltzen ditu, eta aukera ematen die gazteei 1936ko estatu-kolpearen ondoren jasandako errepresioari buruzko testigantza zuzenak entzuteko. Xedea ikasleek memoria historikoaren irakaskuntza eta espazio horiek ikaskuntzan duten eragina nola haute-maten duten aztertzea da.

Hori dela eta, Sartagudako topaketan parte hartu zuten irakasleei eta ikasleei egindako inkesta bat aztertu egin zen. Ikasleek hezkuntzan memoria historikoaren erabilerari buruz duten iritzia ezagutzea eta Sartagudako topaketan izandako esperientzia ebaluatzea zen helburua. Gainera, topaketara joan aurretik, irakasleek Nafarroako memoria historikoarekin lotutako gaiak beren ikasgeletan landu ote zituzten ikertu zen. Hala ere, artikulu honetan aztertu nahi dena da, Iturrama BHIko ikastetxean praktikan jarritako proposamen bat. Bertan errepresio frankista, memoria historikoa eta Memoria Tokiak bezalako gaiak landu ziren. Horri esker, alde aurreko prestakuntza horrek inkestan islatutako ikasleen balorazioetan eragina izan zuela ondorioztatu zen. Lanaren helburu nagusietako bat da erakustea nola proposamen didaktiko horrek lortzen duen ikasleengan iraganarekiko ulermen eta sensibilitate handiagoa sustatzea, Sartagudako topaketa bezalako jardueretan aktiboki parte hartzea erraztuz.

Hala ere, gai horiek jorratzea ez dago eztabaidatik kanpo. Espainiako estatuan memoriari buruzko politketan aurrerapausoak eman badira ere, ikus dezakegu gizar-tean eztabaida sortzen duen gaia dela eta gaur egun politika horiek atzerakada bat jasaten ari direla. Fenomeno horrek, zintzotasun historikoaren babesa arriskuan

* [Enviado 2024-10-30 • Aceptado 2024-11-11] • DOI: <https://doi.org/10.58504/rgu.38.6>

jartzeaz gain, belaunaldi berriek beren iraganaz duten pertzepzioa desitxuratzeko mehatxua ere egiten du. Lan honen beste ideia garrantzitsu bat da azaltzea funtsezkoa dela memoria historikoari buruzko hezkuntza-proposamen orokorrak eta nahitaezkoak ezartzea ikastetxe guztietan. Memoria historikoa egungo hezkuntza curriculumean sartzeak bermatzen du erantzukizun hori ez dagokiola soilik zenbait irakasleren interes pertsonalari. Helburua da gizartea, eta bereziki gazteak, balio demokratikoetan eta tolerantzian heztea, gure iragan kolektiboaren ulermen sako-nagoa eta kritikoagoa sustatuz.

Laburbilduz, memoria historikoaren eta Memoria Tokien azterketa funtsezkoa da, ez bakarrik ikasteko tresna gisa, baita gizarte justuago eta demokratikoago bat eraikitzeko zutabe gisa ere. Egungo erronken aurrean, nahitaezkoa da gai horietan hezkuntza indartzea, belaunaldi berriek balio demokratikoekiko hausnarketa kritikoa eta konpromiso aktiboa izan dezaten. Azkenik, ikasleek gai horiek nola interpretatzen eta baloratzen dituzten ikertzeko beharra planteatzen da, funtsezko galderak aztertuz: nola eragiten du memoria historikoaren gaiekin lan egiteak ikasleek gai horiei buruz duten pertzepzioan eta balioespenean? Ba al dago harremanik memoria historikoa gelan lantzeko moduaren eta ikasleek gai hauei buruz egiten dituzten balorazioen artean? Nola landu beharko litzateke memoria historikoaren irakaskuntza eraginkorragoa izateko? Zein da gazteen iritzia eta jarrera memoria historikoari dagokionez? Galdera horiei guztiei erantzutea, ondorioak ateratzea eta horiei buruz hausnartzea da helburua.

1. Marko Teorikoa

Memoriak funtsezko zeregina du gizarte demokratikoetan, iraganeko balioak eta esperientziak zaintzeko eta transmititzeko bidea baita. Demokrazia batean, memoria historikoa etengabe gogorarazten ditu egungo gizartearen osaerari forma eta zentzua eman dioten gertaerak. Hainbat funtzio betetzen ditu: identitatea eta gizarte-kohesioa eraikitzea, justizia sustatzea eta eskubideak babestea. Gertaera historikoa gogoratzean, hala nola giza eskubideen urraketak, oroimenak erantzukizun kolektiboaren zentzua indartzen du eta printzipio demokratikoen ikaskuntza sustatzen du. Testuinguru horretan, autore desberdinek, hala nola, Theodor W. Adorno, Walter Benjamin, Elizabeth Jelin eta Raimundo Cuesta autoreek oroime-nak hezkuntza eta etika-tresna gisa duen potentzialari buruz hausnartu dute.

Autore horiek memoriak gizarte demokratikoetan duen zeregina» kontzeptua aztertzea. Gai honek gero eta arreta handiagoa jaso du ikerketa historikoaren alde-tik, eta Memoria Tokiak tresna pedagogiko gisa hartzen baditugu ardatz, garrantzi-tsua da gutxienez azalpen labur bat ematea kontzeptu horren esanahiari buruz eta esleitzen zaion balioaren arabera izan ditzakeen interpretazioei buruz. Pierre Norak sortu eta gaian espezializatutako hainbat egilek asko erabili duten «memoria-tokien» kontzeptuari buruzko azalpen eta gogoeta ugari eman dira. Hala ere, funtsezkoa da lehen teorizazioak kontuan hartzea. Izan ere, artikulu honen helburua

memoria-tokiak indarkeriarekin eta bidegabekeriekin lotutako isilpeko memoria lantzeko baliabide baliotsu gisa aurkeztea da. Horren adibide dugu Sartagudako Memoriaren Parkean egiten den Belaunaldien arteko Topaketa.

Hala ere, funtzio hori ez da «memoria-toki» guztietan ematen. «Memoria Tokiak» monumentalak eta hegemonikoak ere badaude, hala nola militarrek eraikitako memorialak edo diktadorek ezarritako monumentuak, hala nola Erorien Harena (Cuelgamuros) edo Parisko «Garaipenaren Arkua». Hemen identifika dezakegu lieux de mémoire eta lieux dominants-en arteko bereizketa: toki batzuetan pertsonen esperientziak eta testigantzak entzuten dira, enpatiaren bidez memoria kolektiboa bultzatzeko (Sartagudako Memoriaren Parkean gertatzen den bezala); beste batzuek, berriz, diskurtso autolegitimatzailerik ezartzen dute, hausnarketa kritikoari tarterik ireki gabe (Marín, 2014, 120-121 or.). Alderdi hori kontuan hartzea funtsezkoa da, proposamen honen ezaugarrietako bat memoria-tokien izaera pedagogikoa nabarmentzea baita.

Gai hori argitu ondoren, memoriak hezkuntza-tresna gisa duen zereginari buruz hausnartu duten egileetan murgilduko gara. Adornorekin hasiko gara. Adornok, *Dialéctica de la Ilustración* lanean, Max Horkheimerrekin batera, gizarte modernoak amnesia kolektiborako duen joera kritikatu zuen, kontsumo kulturaren emaitza dena. Memoria galtze horrek alienaziora garamatzala eta iragan traumatikoaren aurrean erantzukizun etikoa zailtzen duela argudiatu zuen, Auschwitzeko izugarrikeriak kasu. Adornoren ustez, memoria kritikoa iraganeko manipulazio politikoari aurre egiteko bitarteko bat da, biktimen oroimenean oinarritutako eraldaketa etikoa eskatuz. Jarrera horrek, halaber, iraganeko sufrimenduan oinarritzen den justiziaren beharra nabarmentzen du, tragediak errepikatzea saihesteko agindu moral gisa. (Almanza, 2017, 132-148.or).

Walter Benjaminek, bere aldetik, *Tesis sobre la historia* lanean, salatu zuen garai-leek idatzi ohi dutela narratiba historikoa, zapalduen ahotsak isilaraziz. Benjaminek garaituen memoria justiziaren ekintza gisa berreskuratzearen alde egin zuen, botere menderatzailea justifikatzen duten narratiba ofizialak aurrez aurre jarritz. Ildo kritiko beretik, Elizabeth Jelin soziologo argentinarrek memoriak hezkuntzan duen garrantzia azpimarratzen du, herritartasun kritiko eta kontziente bat eraikitzeko baliabide gisa, bereziki errepresio politikoa jasan duten gizarteetan. Jelinek historia partziala irakasteak dituen arriskuez ohartarazi du, eta belaunaldien arteko elkarrikeria nabarmendu du iraganaren ulermena aberasteko bide gisa (Jelin, 2002, 5.or).

Debjaio de este párrafo quiero añadir este otro:

Laura Benadibak ekarpen esanguratsua egin du memoria historikoaren irakaskuntzan, batez ere ahozko historiaren bidez, hezkuntza-tresna gisa. La historia oral como herramienta para la construcción de la memoria colectiva (2010) lanean, Benadibak testigantzekin lan egiteak ikasleei eta irakasleei hainbat komunitate-eren esperientzietara eta oroitzapenetara hurbiltzeko aukera ematen diela aztertzen

du. Ikuspegi horrek prozesu historikoak ulertzen ez ezik, iraganari eta orainarekin duen harremanari buruzko kontzientzia kritikoa garatzen ere laguntzen du. Gainera, hori bereziki garrantzitsua da; izan ere, gaur egun, memoria historikoari buruz ikasgeletan egindako lan gehienak biktimen edo haien senideen ahozko iturrietan oinarritzen dira, irakaskuntza aberastuz eta gertakari historikoei giza dimentsioa emanez. Benadibaren metodologia Latinoamerikako hezkuntza-proiektuetan aplikatu da, belaunaldien arteko lotura aktiboa sustatuz eta eskola-eremuan memoria historikoaz jabetzea erraztuz.

Raimundo Cuesta ere memoriaren erabilera pedagogikoaren defendatzailea izan da, gertaerak transmititzetik haratago doan tresna kritikoa izan behar duela argudiatuz. *Historia y Memoria: los lugares olvidados de la pedagogía* izeneko Nazioarteko Mintegian eskainitako hitzaldian, Cuestak «Memoria duen Historia» proposatzen du, garaituen esperientzia eta giza sufrimendua barne hartzen dituen, eta historia kritiko baten alde egiten du, garaituen memoria aldarrikatuko duena. Hezkuntza-eremuan, Cuestak irakaskuntza zalantzan jarriko dituen didaktika kritikoa alde egiten du, eta bost postulatutan oinarritutako programa proposatzen du: oraina problematizatzea, historikoki pentsatzea, elkarrizketatuz ikastea, nahia hezte eta kode pedagogiko eta profesionalak aurkaratzea. Hori guztia, *Los deberes de la memoria* proiektua nabarmentzen da. Gerra zibila, diktadura eta Espainiako demokraziarako trantsizioa bezalako gaiak jorratzen ditu, behetik historia bat bilatuz eta belaunaldi ezberdinetako memoriekin lan eginez (Cuesta, 2009, 35.or).

1.1. Nazioarteko mailan emandako urratsak. Alemania, Frantzia eta Latinoamerika

Raimundo Cuestak *Los deberes de la memoria en la educación* lanean Holokaustoaren eta erregimen faxisten izugarrikeriak gogoratzea gure garairako funtsezkoa dela planteatzen du. Hau da, benetako hezkuntza-programa baten beharra, Adornok esaten duen moduan, Auschwitz gertatutakoa ez errepikatzeko. Uste osoa zegoen horrelako zerbait ez litzatekeela errepikatu behar, baina, tamalez, hori berriro gerta daiteke. Horregatik, iraganeko izugarrikeriak errepikatu behar ez direlako ideiak kontzientzia kritikoa garatzea eragin zuen hezkuntza-eremuan. Europako herrialde askok hezkuntza-ekintzak egin zituzten, hala nola memoria-tokietara bisitak, gai horri heltzeko. Hala ere, memoriarekin lotutako hezkuntza-ikuspegi guztiek ez dute pentsamendu kritikoa sustatzen, eta, besterik gabe, memoria curriculumean sartzeak ez du bermatzen ikasgelan behar bezala tratatzea (Gastón eta Layana, 2022, 218.or).

Esate baterako, ez da oso eraginkorra izaten narratiba itxiak dituzten eta ikaslearen zeregina hartzaile soil batengana mugatzen duten curriculumak hartzea. Adibide hori Frantziako eta Alemaniako esperientzietan ikus daiteke. Memoria-tokietara bisitak bezalako jardueren errutinizazioa arazotsua izan daiteke ikasleekin elkarrizketa aktiboa sustatzen ez bada. Ikerketen arabera, ikasleek erraz atzeman ditzakete

zenbait gairi buruz espero diren diskurtsoak, hausnarketa kritiko pertsonalik egin gabe (Tutiaux-Guillon, 2008, 31-42.or).

Beste espazio geografiko batean jartzen badugu arreta hezkuntzan memoriaren tratamendua nola eraman den ikusteko orduan, Latinoamerikaren kasua dugu. Elizabeth Jelin eta Federico Guillermo Lorenz-en *Educación y memoria, La escuela elabora el pasado* liburua aitzindaria izan zen hezkuntza-erakundeek iraganari buruz, bereziki memoria gatazkatsu edo traumatikoen testuinguruetan, nola lantzen eta irakasten duten aztertzeko orduan. Hezkuntzaren eta memoriaren arteko harremana, eskoletan memoria kolektiboak nola eraikitzen eta transmititzen diren aztertzen du. Egileek irakasleen rola, curriculum-edukia eta testuinguru soziopolitikoak nabarmentzen dituzte memoria historikoa irakasteko funtsezko faktore gisa. Helburu nagusia historiaren ulermen kritikoa sustatzea da, ikasgelan hausnarketa mugatu dezaketen narratiba ofizialak edo hegemonikoak desafiatuz.

Liburuaren ardatza Argentinako hezkuntza-praktikak dira, non diktadura militarren eta giza eskubideen urraketen oroimenak hezkuntza-agendan funtsezko lekua duten. Hala ere, aurrerapen horiek arriskuan daude Javier Mileiren lehendakartzapean, zeinak jarrera kritikoa hartu baitu memoria historikoarekiko, diktaduraren giza eskubideen urraketak minimizatuz eta herrialdean giza eskubideen irakaskuntza eta memoria kritikoa arriskuan jarritz. Gainera, testuak Latinoamerikako beste herrialde batzuek, hala nola Brasilek, Txilek, Peruk eta Uruguai iragan errepresiboari nola aurre egin dioten aztertzen du. Gobernu demokratikoen itzulera-ondoren, hezkuntza-politikak berriz diseinatzeko beharra sortu zen, iraganeko giza eskubideen urraketari aurre egiteko. Hala ere, aurreko diktaduraren politiketako prozesu hori zailtzen duen aztarna bat utzi zuten, narratiba alternatiboen historia ofiziala zatituz. Laburbilduz, liburuak diktaduraren osteko testuinguruetan irakastearen erronkak nabarmentzen ditu.

1.2. *Estatu espainiarren egoera*

Estatu espainiarren kasuan, zailtasunak handiagoak izan dira diktaduraren amaieraren ondoren iraganari buruz egin den memoria kritiko eskasaren ondorioz. Hau da, adostasuneko eta adiskidetzeko kultura politikoa egon zen trantsizioan. 1936tik aurrera matxinatuek eta ondoren frankismoak zabaldutako indarkeriaren memoria berreskuratzeak eta publikoki kudeatzeak gizartean dagoen eztabaida politiko eta sozial nagusietako bat ekarri du. Sektore jakin batzuen erresistentziak eta beste batzuetan erabakirik ez hartzeak eragin dute memoria-politika publikoak modu desberdinean hedatzea lurraldeari dagokionez. Horrek guztiak hezkuntza-sistemako errepresio frankistari aurre egiteko curriculum-espaziorik eza ekarri zuen. Gai honi buruzko hezkuntza-esperientziak irakasle konprometitueta eta talde pedagogiko berritzaileetara mugatuta daude (Gastón eta Layana, 2022, 218-219.or).

2007ko Memoria Historikoen Legea eta 2022ko Lege Demokratikoa bezalako lege nazionalak egon arren, Estatu espainiarrean oso egoera desberdinak daude er-

kidego autonomoek egindako memoria-politikei dagokienez. Memoria Historikoaren Legearen helburu nagusia Espainiako Gerra Zibilean eta Francisco Francoren diktaduran jazarpena edo indarkeria jasan zuten pertsonen eskubideak aitortzea eta zabaltzea zen. 2022ko Lege Demokratikoak, 2007ko legean jasotako neurri guztiak sakondu eta indartzen ditu, eta memoria demokratikoa hezkuntza-curriculumean sartzea gaineratzen du. Halaber, hezkuntzan ere aurrerapausoak eman dira. Kontuan izan behar da, egungo curriculumetan erraztasun gehiago daudela memoria historikoarekin lotutako gaiak lantzeko. Hau da, LOMLOEri esker, bigarren hezkuntzako irakasleek askatasun handiagoa dute ikasgelan gai horiek lantzeko. Legeak ikasleei Espainiako oraintsuko historia ulertzen eta hausnartzen lagunduko dieten edukiak sartzea sustatzen du, Gerra Zibilaren eta diktadura frankistaren garaiak barne.

Hala ere, Espainiako estatuaren barruan, aurrerapena ezberdina izan da. Memoria-politiken arloan dauden desberdintasunei buruz hitz egiten badugu, ikus dezakegu Nafarroa lege oso aurreratuak dauden autonomia-erkidegoetako bat dela, Espainiako gainerako lurraldeekin alderatuta. Horren adibidea da, aurrerago *Memoria duten Eskolen* proiektu aitzindariari buruz egingo den aipamena. Aldiz, PP eta Vox alderdiak hainbat autonomia erkidegotako gobernuetara iritsi direnean, atzeraldia izan da. Zenbait eskualdek memoria historikoaren lege asko indargabetu dituzte eta «Konkordiaren Legeak» ezarri dira. Gaztela eta Leonen, Valentziako Erkidegoan, Balear Uharteetan eta Kantabrian, esaterako, lege-aldaketak izan dituzte, eta eraldatu egin dute memoria historikoarekiko hezkuntza-ikuspegia.

Bestetik, nahiz eta Espainiako lurraldean desberdintasun handiak egon, azken urteotan memoria hezkuntzaren erdigunean jarri duten proiektuak egin dira. 2022an egindako *Memoria duen Historia Hezkuntzan Nazioarteko I Kongresuak* hezkuntzaren bidez memoria historikoa belaunaldi berriei nola transmititu eztabaida bultzatu zuen. Espainiako hainbat ikastetxetan memoria historikoaren irakaskuntza ardatz duten hezkuntza-proiektu eta unitate didaktiko desberdinak aurkeztu ziren. Hau da, memoria historikoaren irakaskuntzan lehen mailako iturrien, memoria-tokien eta ahozko baliabideen erabilera barne hartzen duten ekimenak aurkeztu ziren. Proiektu horiek, bai tokian-tokian bai nazioarteko lankidetzan, Espainiaren iraganaren azterketa kritikoa sustatuko duen hezkuntza sustatzeko ahalegin handia egin dutela erakutsi zuten. Lehen kongresu honek arrakasta handia izan zuenez, 2024ko azaroan kongresu honen bigarren edizioa egingo da.

1.3. *Nafarroako kasua: Memoria duten Eskolak*

2015etik, Nafarroak aurrerapen nabarmena izan du memoria-politika publikoen ezarpenean, hein handi batean gobernuaren osaeran izandako aldaketa baten ondorioz. Horregatik, urte horretan bertan, Bake, Bizikidetzeta eta Giza Eskubideen Zuzendaritza Nagusiaren Herritarrekiko eta Erakundeekiko Harremanetarako Departamentuaren barruan, Memoria Historikoaren atal bat sortu zen, eta 2018an Nafarroako Memoriaren Institutu bihurtu zen.

Urte hauetan funtsezko bost ardatzen inguruan aritu dira lanean: 1936tik aurrera eraildako pertsonen gorpuzkiak berreskuratzea eta identifikatzea, gorpuak lurpetik ateratzeko programa baten bidez eta ADN bankua sortuz; gizartearen parte-hartzeari irekitako omenaldi instituzionalen bidezko erreparazio publikoa; espazio publikoan oraindik indarrean dagoen sinbologia frankista kentzea; memoria-tokiak sustatzea iragana kritikoki berrikusteko gune gisa; eta hezkuntza-programa bat abian jartzea belaunaldi gazteenak iraganeko alderdi ilun eta ezkutuenetan sartzeko eta gaur egunera arte nola proiektatzen diren hausnartzeko. Horren ondorioz, 2016an *Memoria duten Eskolak* programa sortu zen (Gastón eta Layana, 2022, 220.or).

Gainera, horrek guztiak Nafarroako Memoria Historikoaren lekuak 2018ko abenduaren 26ko 29/2018 Foru Legearen babes du. Lege honek leku horiek babesteko eta ofizialki izendatzeko esparrua ezartzen du, eta, hain zuzen ere, dibulgazioari eta pedagogiari buruzko aipamena egiten du, zehazki, 17. artikulua. Dibulgazio-jarduerak, non ezartzen den gai horretan arduraduna den Gobernuko Departamentuak hainbat jarduera sustatuko dituela, Memoria duten Eskolak programa barne. Arau-babes honek curriculum-lana sustatzen du ikastetxeetan, memoria-tokiak tresna pedagogiko baliotsu gisa erabiliz.

NMI sortu aurretik ekimen esanguratsuak gauzatu ziren Nafarroan. 2001ean, Geronimo de Uztariz Institutuak (GUI) *Historiaren Didaktikari* buruzko Mintegia antolatu zuen, hezkuntza-erreformatan eta irakaskuntza kritikoa oinarritua. Ondoren, 2005ean, *Ahozko eta Ikusizko Iturrien Historiari* buruzko Nazioarteko Kongresua egin zen, irakaskuntzan iturri historikoen erabilera sustatuz. Kongresu horretatik sortu zen «Gogoan» proiektua, GUIk bultzatua, Nafarroako hainbat institututako irakasleak gerra zibilari eta frankismoari buruzko proiektu didaktikoetan sartu zituen (Mendiola eta Ozkoidi, 2006, 22-26.or). Horrekin lotuta, 2014an, IGUK Gerra Zibilaren eta frankismoaren irakaskuntzari buruzko jardunaldi bat antolatu zuen. Memoria historikoari buruzko hezkuntza-esperientziak partekatu ziren Nafarroako eskoletan (Layana eta Gastón, 2020, 220-221.or).

NMIren ardatzetako bat *Memoria duten Eskolak* izeneko hezkuntza-programa sortzea da. Programa horren bidez, derrigorrezko hezkuntzako etapa guztietako ikastetxeetan memoriarekin lotutako proiektuak eta jarduerak sustatu nahi dira. *Memoria duten Eskolak* programa hiru ekintza-ardatz nagusiren inguruan egituratzen da: irakasleen prestakuntza; ikasleekin egiten diren jarduerak ikastetxe barruan zein kanpoan; eta *Memoria duten Eskolak* sare bat sortzea, ikastetxeek beren memoria-proiektuak garatzeko atxikitzea erabaki dezaten.

Programaren barruan, ikasleak memoria historikoaz sentsibilizatzen dituzten hezkuntza-esperientziak diseinatzen dira eta ikasleengan esperientziak sortzen dituztenak lehenesten dira. Jarduera horien artean, besteak beste, Ezkaba mendian San Kristobal gotorlekuak izandako ihesa oroitarazten duen «Askatasunaren botilak» martxa eta belaunaldien arteko topaketak Sartagudako Memoriaren Parkean. Esperientzia horiei esker, ikasleek errepresaliatuen senideekin elkarreragin eta go-

goeta kritikoa sustatzen duten jarduera sortzaileetan parte har dezakete. Beste motatako esperientziak proposatzen dira. Adibidez, gazteen bisitak memoria-tokietan. Era berean, NMIk programatutako erakusketetara bisita egiten ahal da, hala nola 2019an inauguratutakoa eta Lur Azpian¹ izena duena. Badira memoria ardatz duten antzerki-lanak ere, eta horiei esker programa bat abiarazi ahal izan da, «Memoria duen antzezlan» izenekoa² (Gastón eta Layana, 2022, 226.or).

1.4. *Sartagudako memoria parkean egiten den belaunaldien arteko topaketa*

Sartagudako Memoriaren Parkean³ antolatutako belaunaldien arteko topaketa Nafarroako Memoriaren Institutuak sortu zuen eta *Memoria duten Eskolak* programaren barruan dago. *Memoria duten Eskolak* programaren bidez gauzatutako proiektuen helburua historiografiak errepresio frankistari buruz egindako ekarpen garrantzitsuenak belaunaldi gazteenei hurbiltzea da. Topaketa horietan, hainbat ikastetxetako ikasleek biktimen eta haien senideen bizipenak entzuteko aukera dute, errepresioaren ondorioei buruzko ikuspegi zuzena emanez. Bost edizio egin dira 2019an hasita (Nafarroako Memoriaren Institutua, 2020).

Edizio guztiek antzeko eskema jarraitzen dute. Jardunaldiari hasiera emateko, Nafarroako Memoriaren Institutuko kideek ekitaldia aurkezten dute. Ondoren, ikasleak taldetan banatzen dira. Talde horiek biktimen senideekin biltzen dira, haien esperientzia kontatzen dute, ikasleek biktima horiekin elkarrizketan parte hartzen dute eta ikaskuntza aberasgarria sortzen dute. Horrek guztiak izaera artistikoa izan dezaketen tailerrekin jarraitzen du. Horietan parte hartzen ez duten ikasleek Sartagudako Memoriaren Pasealekua bisita dezakete. Tailerrak amaitzen direnean, amaierako ekitaldiak egiten dira Parkeko plazan. Ekitaldi horiek ikastetxetako ikasleek egiten dituzte, eta tailerretan eta alde zuzenetik ikastetxetako ikasgeletan egindako lanak erakusten dituzte (Ibáñez, 2022).

Azken urteotan, Sartagudan biktimen senideen eta ikasleen arteko topaketa ekimen baliotsua izan da memoria historikoari heltzeko. Topaketak eta elkarrizketak eraginkorrak diren arren, ikasleen batzuen jarrera pasiboa sumatu izan da eta horrek galdera desberdinak sustatu izan ditu. Topaketara joan aurretik, irakasleek lantzen al dituzte memoria historikoarekin eta frankismoaren errepresioarekin lotutako gaiak ikasgelan? Zer interes dituzte ikasleek? Eta irakasleek? Argi dago beharrezkoa dela gai horiek topaketara joan aurretik lantzea, jarduera ahalik eta gehien aprobeztatzeko. Horregatik, *Memoria duten Eskolak* programaren barruan, Sartagudako Memoriaren Parkean egiten den belaunaldien arteko topaketa aukeratzea erabaki zen. Egindako inkestaren helburua, gazteek memoria historikoaren irakaskuntzari buruz zuten iritzia ezagutzea zen, bai eta topaketara joan aurretik ikasgelan gai horiek landu ote zituzten eta inkestan egindako balorazioetan horrek eraginik izan ote zuen identifikatzea ere. Hala ere, artikulua honetan gehiago azalduko dut Iturraman hiru egunez garatutako proposamen didaktikoa memoria historikoarekin lotura zituena gaiak jorratu zituen.

2. Inkesta

Baina Iturramako ikastetxean praktikara eramandako proposamen didaktikoa azaldu aurretik, labur-labur aipatuko ditut inkestaren helburua, nori zuzendua izan zen eta lortutako emaitzak eta ondorioak. Prestatutako inkesta honen xedea ikasleek eta irakasleek Sartagudako belaunaldien arteko topaketan parte hartzeari buruz dituzten iritzia jasotzea eta memoria historikoarekin lotutako gaiari buruz duten pertzepzioa ebaluatzea zen. Ikasgelako aurretiazko jarduerak ekitaldiaren ulermenean eta balorazioan nola eragiten duten neurtu nahi zen, baita memoria historikoari hezkuntzaren esparruan ematen dioten garrantzian ere. Gainera, ikasle batzuegan azken urteetan ikusitako pasibotasuna ulertu nahi zen, eta haien parte-hartzea eta konpromisoa hobetzeko irtenbideak aurkitu.

Bi inkesta diseinatu ziren, bata ikasleentzat eta bestea irakasleentzat, galdera kuantitatiboak eta kualitatiboak barne. Galdera kuantitatiboek, bai edo ez formatuan edo zenbakizko eskalen bidez, Sartagudako topaketaren interes eta balorazio-maila neurtzeko aukera ematen zuten. Bestalde, galdera kualitatiboek gonbidatzen zituzten galdetutako pertsonak beren iritzia xehetasunez adieraztera eta garatzera, belaunaldien arteko topaketari buruzko beren ikuspegiak eta sentimenduak sakonago ulertzeko eta ikasleen hezkuntzan memoria historikoaren gaiak lantzearen garrantziaz jabetzeko. Inkestek ikertzen zuten ea ezagutzen zuten edo aurretik Memoriaren Parkean egonak ziren, ea ekitaldiaren aurretik ikasgelan memoria historikoari buruzko gaiak jorratu zituzten, eta ea topaketak egungo arazoei buruzko hausnarketak errazten zuen. Beren esperientziari buruzko azken hausnarketa ere eskatzen zitzairen. Era berean, ikasleek memoria-tokien garrantziari, entzundako testigantzen balorazioari eta memoria historikoarekiko konpromisoari buruzko galdera gehigarriak erantzun zieten. Sartagudako Belaunaldien arteko V. Topaketaren ondoren bidalitako inkestek 265 ikasle eta 17 irakasleren erantzunak jaso zituzten.

Ikasleen erantzunei soilik erreparatzen badiegu, lortutako erantzunen analisiak erakutsi zuen topaketan parte hartu izanak aukera eman ziela gazteei Sartagudako Memoriaren Parkearen existentzia eta asmoa ezagutzeko. Ikasle gehienek ez zuten alde aurretik parkea ezagutzen, baina haien parte-hartzeak parkea ezagutzeko eta memoria historikoarekin lotutako gaiak lantzeko aukera eman zien. Gainera, errepresio frankistaren biktimen senideen testigantzak entzuteko gai izan ziren. Ikasle askok testigantza horiek hunkigarri eta gogoetsu gisa deskribatu zituzten, eta memoria historikoaz kontzientzia handiagoa hartu zutela adierazi zuten. Senitartekoen sufrimenduarekiko enpatziari esker, ikasleek hobeto ulertu zituzten irakasleek 1936ko estatu-kolpearen eta ondoren Nafarroan izandako errepresioaren inguruan emandako azalpenak. Topaketaren zati hori da gehien baloratu zutena; izan ere, hunkitu egiten zituen, enpatizatzen lagundu zien eta iragan traumatikoaren eta errepikapena saihesteko behararen gaineko kontzientzia handiagoa sustatu zuen. Iritzi desberdinak zeuden arren, gehienek Memoria Tokiak izatearen alde egin zuten, biktimen oroitzapena eta hezkuntza-tresna gisa erabiltzea babesteko.

3. Proposamena

Inkesten emaitzen artean Iturrama ikastetxea izan zen Sartagudako belaunaldien arteko topaketako esperientzian eta balorazioan erantzun onenak lortu zituzten ikastetxetako bat. Era berean, Memoria Tokien eta memoria historikoaren irakas-kuntzaren garrantziari buruzko balorazio onak ere egin zituzten. Emaitza hori ez da kasualitatea; izan ere, Sartagudako topaketara joan baino egun batzuk lehenago, ikasleak memoria historikoarekin eta Memoria Tokien lotutako gaiak lantzen aritu ziren, hainbat material eta jardueraren bidez. Gai horiek landu izan zituzten nik aurrera eramandako esku hartzeari esker. Proposamen hori, batxilergoko lehen mailako Nafarroako Geografia eta Historia ikasgaien gauzatu zen. Emandako gaia 1936ko estatu-kolpearen ondoren frankismo-garaiko errepresioak Nafarroan izan zituen ondorioak eta, ondoren, horri buruz egin den memoria berreskuratzea izan zen.

Jasotako eskolei esker eta ikasleek erantzun zuten inkesta aztertu ondoren, ikusi izan ahal da ikasgelan aipaturiko gai hauek ematea lagungarria izan daitekeela Sartagudako Memoriaren Parkean izandako esperientziari buruzko galderei inguruko eta Memoriaren Tokiak ikasteko tresna gisa buruzko balorazio on egiteko. Era berean, erantzun horien atzean ikaskuntza egokia edo hobea garatu den ala ez ikusteko. Inkesten emaitzak aztertu ondoren, esan dezakegu harreman bat dagoela horretan. Hau da, ikasgelako topaketaren aurretik gaia zenbat eta gehiago landu, orduan eta gehiago aprobetxatzen dute ikasleek topaketan senideek emandako testigantzak eta Memoriaren Parkean eskaintzen diren jarduerak. Esate baterako, enpatia, kontzientzia eta interes handiagoa garatzen dute, eta, ondorioz, gehiago ikasten dute emandako gaiari buruz.

Zeintzuk izan dira proposamen honen helburuak? Lehenengoa eta nagusia, Sartagudako Memoriaren Parkean belaunaldien arteko topaketara joan aurretik ikasleek ikasgelan 1936ko estatu-kolpetik Nafarroako herrietan bizi izandako errepresioarekin zerikusia duten gaiak lantzea, baita memoria historikoari buruzko gaiak jorratzea ere. Horrela, topaketara joan aurretik ikasleek alde aurreko ezagutza lortu eta bide batez, Sartagudako Memoriaren parkean jarduera hobeto aprobetxatzeko eta eraginkorragoa izateko.

Proposamenaren funtsezko beste helburu bat Nafarroan errepresioa nola agertu zen erakusten duten adibide zehatzak eskaintzea zen. Errepresio horrek zein pertsonari eragin zion erakutsiz, hala nola: sindikalistak, politikariak, emakumeak, artistak, besteak beste. Gainera, ikasleak biktimen gorpuak bilatzeko eta berreskuratzekeko prozesuek ezagutzea nahi zen, baita Memoriaren Tokien Nafarroan duten esanahiak eta kokapenak ere. Ulermen horrek aukera ematen die eskualdearen iragan traumatikoa ezagutzeko, gaur egun dituen ondorioak ulertzeko eta memoria horiek berreskuratzeke eta ohoratzeke hasitako ekintzak balioesteko. Ezagutza hori garrantzitsua da biktimizekiko eta entzun zituzten kontakizunekiko enpatia lantzeko.

Azkenik, proposamenaren saioak prestatzeko, aurrez aipatutako hainbat baliabide erabili ziren. Baliabide horien artean bilatzaileak, datu-baseak eta gaiari buruz-

ko bibliografia espezializatua, testigantzak, argazkiak, bideoak, mapak, erakusketa birtualak eta webguneak zeuden besteak beste. Beraz, beste xede garrantzitsu bat ikasleei tresna horiek kontsultatzen eta erabiltzen irakastea zen, bai beren interes pertsonalerako, bai etorkizuneko lan eta ikerketetarako.

Horretarako, helburu guztiak lortzearren, kurrikulumean agertzen diren kompetentzia ezberdinak garatu ziren. Esate baterako, LOMLOEk kompetentzia espezifiko batzuk ezartzen ditu, aurkeztutako proposamenarekin lotuta daudenak. Lehenik, kontzeptu historikoak eta geografikoak ulertzeko kompetentzia garatu zen, ikasleei Nafarroako memoria historikoari eta 1936ko estatu-kolpearen ondorengo errepresioari buruz ikasteko aukera emanaz. Ondoren, iturri historikoen azterketa eta interpretazioa nabarmendu zen, *Oroibidea*⁴ baliabideak eskaintzen dituen dokumentuak eta testigantzak erabiliz. Iraganaren eta orainaren arteko lotura ere sustatu zen, gaur egun Nafarroan duen eragina ulertzeko, eta, azkenik, pentsamendu kritikoa landu zen, gertaera historikoak ebaluatzeko eta memoria demokratikoari buruz hausnartzeko giltzarria. Denboralizazioari dagokionez, prestatutako proposamena hiru klasetan banatu zen.

3.1. Azterketa

Lehenengo saioan, klaseari hasiera emateko, galdetegi bat eman zitzaien. Hasierako inkestaren xedea zen ikasleek memoria historikoa bezalako gaietarako buruz duten ezagutza maila ezagutzeko. Zehazki, 1936ko estatu kolpearen ondoren Nafarroan izandako errepresioari eta Memoria Tokietan buruz. Galdetegi horretan honelako galderak erantzun behar zituzten: haien iritziz zer den memoria historikoa, memoria historikoarekin lotura duten omenaldietan parte hartzearen ingurukoak, memoria-tokien adibideen ezagutzaren aipamenak, ikasgelan memoria historikoari buruzko gaiak lantzea garrantzitsua den jakitea... Inkesta hori hurrengo astean eman zitzaien, jasotako klaseak eman ondoren. Modu horretan, egun horietan emandako informazioaren eragina izan zuen eta gaiari buruzko ezagutza gehiago lortu zuten ikusteko.

Inkesta hori erantzun ondoren, Berri Txarrak taldearen *Maravillas* abestia entzun zen eta bakoitzari abesti horren letra banatu zitzaion azter zezaten. Hiru esaldi nabarmendu ziren horren inguruan hausnartzeko eta, horrela, *Maravillas* Lamberto eta bere familiari gertatutakoaren historia kontatu ahal izateko. Azpimarratutako esaldiak honako hauek izan ziren:

- «Zein dira deitu gabe datozenak?»
- «Agur ahizpak eta senitarteko guztiak»
- «Norbaitek oroituko ditu etorkizunean, ahanzturaren zingira honetan gertatuak».

Galdera horiei erantzunetako, Vicente eta *Maravillas* Lamberto nortzuk ziren azaltzea ezinbestekoa izan zen, zer gertatu zitzaien biei, jasan zuten errepresioa, haien heriotzak eta, gaur egun, ezin izan direla haien gorpuak berreskuratu kontatzeko. Horretarako, *Maravillas* Lambertori buruz *Oroibidean* bildutako informazioa erabili zen, lehen aipatutako bilatzaile bibliografikoa, non jasan zituen gertakari

errepresiboei buruzko idatzizko eta ahozko testigantzak jasotzen diren. Era berean, *De la esperanza al terror* liburuaren Larragako errepresioari buruzko atala. Errepresio frankistaren adibideetako bat ikusi ahal izan zuten, batez ere emakumeengan emandako errepresio zehatza. Maravillasen ahizpen testigantza aukeratu ziren (Josefina eta Pilar), Maravillasek eta Vicentek jasandako gertakariak ezagut zitzaten, eraman zituztenean haiek etxean baitzeuden. Halaber, Maravillasen gorpua nola aurkitu zuten kontatzen zuen gizon baten testigantza ere erabili izan zen. Hautatutako testigantza guztiak Oroibidetik eta *De la esperanza al terror* liburutik lortu ziren.

Aukeratutako hurrengo galderarekin, «Zein dira deitu gabe datozenak?», Maravillas bortxatu eta Lambertotarrak hil zituztenen izenak ezagutzen direla jakinarazi zitzairen. Horrela, kolpistek gertakari errepresiboak egitean zuten zigorgabetasuna erakutsi zitzairen. Ikusi izan zuten, halaber, nola bi hilketa hauen ondoren, ahizpak eta ama pobrezian bizi ziren herrian. Horren ondorioz, Maravillasen ahizpak, Josefina, zerbitzari gisa lan egin behar izan zuen aitaren eta ahizparen hiltzaileen etxeetako batean.

Azkenekoan, «Norbaitek oroituko ditu etorkizunean, ahanzturaren zingira honetan gertatuak» hitzekin, oroimenaren eta borrokaren adibideak erakusteko xedea zen, gertatu zena ezagutzera emateko egin direnak. Esate baterako, Maravillas Lambertok eta bere familiari gertatutakoari buruz hitz egiten duen abesti bat egotea memoria egitearen adibide bat dela ulertu zuten. Gainera, Berri Txarrak taldeak abesti hau atera aurretik, urte batzuk lehenago, Fermin Balentziak Maravillas gertatutakoa kontatzen zion abesti bat egin zuen. Horregatik, honen letra ere jaso zuten.

Ondoren, AFFNA 36 NAFSE zer den azaldu zen. Nafarroako elkarte memoria-ista garrantzitsuenetako bat, baina Nafarroan memoria historikoa berreskuratzen eta biktimen senideak defendatzen lan egiten dutenak elkarte gehiago aipatu ziren. Horrekin lotuz, horren kide Josefina Lambertok zela esan zen. Ildo horretatik, Josefina bere familiak jasan zuen errepresioaren memoria berreskuratzeko egin zuen borroka-lana azaldu zitzairen. Adibidez, Josefina eta bere familiak ahizpa eta aita hil ondoren izan zuten bizitza. Nola joan behar izan zuten Iruñera eta pobrezian bizi, Josefina bere familiaren bizitza, edo, adibidez, Pakistanera bidali zutenean bere familian gertatutakoa ikertzen saiatzeagatik. Are gehiago, bere familiak bizi izan zuena aitortzeko eta ikertzeko egin zuen lan guztia. Informazio hori azaltzeko, azalpenekin batera, Josefina Lambertoren ETBk bideoaren bidez jasotako testigantzak erabili ziren, haren eta familiaren bizitza nolakoa izan zen azaltzeko, ahizpa eta aita hil ondoren.

Halaber, adierazi zitzairen 2018an Maravillas Lambertok izeneko plaza bat inauguratu zela Lezkairun, izen hori duen plaza bat lortzeko eman zen prozesua eta Josefina Lambertok parte hartu zuen plazaren inaugurazio eguneko bideo ikusi zuten. Era berean, Maravillasekin gertatutakoa berreskuratzen eta aitortzen gazteek ere parte hartu zutela ikus zezaten, Iruñeko Alde Zaharreko Nabarrera plazan zegoen gaztetxeak Maravillas izena zuela aipatu zen.

Bigarren esku hartzean, gaia 1936an Nafarroan jasandako bortizkeriaren historia eta memoria izan zen. Taldetan lehen aipatutako eta azaldutako *Lur Azpian*⁵ erakusketa birtuala lantzen hasi baino lehen, galdera ezberdinak egin ziren ikusteko zer jakintza maila zuten gaiaren inguruan. Horrela, lehenengo saioan egindako lehen inkestaz gain, gai horiei buruz zer ezagutza-maila zuten ikusteko forma bat zen, baita haiekin hitz egiteko eta berresteko modu bat ere. Honako galderak erantzun zituzten:

- Zer eginkizun izan zuen Nafarroak Espainiako Gerra Zibilean, eta nola eragin zuen horrek errepresio frankistan? Nafarroan gerra bat izan zen?
- Zeintzuk izan ziren erregimen frankistan Nafarroan herritarren aurka egin ziren errepresio modu espezifiko batzuk?
- Zein talde izan ziren bereziki ahulak Nafarroan errepresio frankistaren aurrean, eta zergatik?
- Zuen familiak errepresiorik jasan al du? Zer oroitzapen dago familian? Normaltasunez hitz egiten den gaia da?

Galdera horiek erantzuerakoan, oinarrizko ideia batzuk errepasatu ahal izan genituen. Hau da, Nafarroan ez zela ez Gerra Zibilik ez gerra-fronterik izan, gerrarik gabeko errepresioa izan zela. Horrekin batera, Nafarroan, errepresio frankistak eragindako 3507 heriotza zenbatu izanaren zenbakia ezagutu. Modu berean, emandako errepresio tipologia ezberdinak zein norengana zuzendua zegoen errepresio horren adibideak. Azkenik, zenbait ikaslek beren familian errepresioa jasan zutenen istorioak kontatu zituzten. Altsasuko neska baten kasuan, bere herenaitona nola hil zuten kontatu zuen.

Ondoren, 3 pertsonako 4 taldetan banatu eta Lur Azpian erakusketa birtualaren gainean lanean ibili ziren. Erakusketa hori 4 gai ezberdinetan sailkatuta dago: 1936ko estatu-kolpe militarra, Gerraondoa, Desobiratzeak Trantsizioan eta Memoria. Atal bakoitza lantzeko, gai bakoitzari buruzko galdetegi bat prestatu ziren beraiek erantzuteko, erakusketa jarraitzeko eta ideia zein adibide garrantzitsuenekin geratzeko. Klasearen amaieran, aurkezpen txiki baten bitartez talde bakoitzak bere atalaren berri eman zuen.

Azkeneko saioan, Sartagudako Memoriaren Parkea eta Memoriaren Tokien esanahia landu genuen Nafarroan dauden adibideak ikusita. Ezagutzen ez zuten gaia zenez, zaila egiten zitzairen parte hartzea, ondorioz, galdetegi bat egin zen *Kahoot* aplikazio erabiliz. Horri esker, Memoria Tokien esanahia eta adibideak aztertu ziren. Erantzuten zuten galdera bakoitzeko, erantzun zuzena zein zen eta zergatia azaltzen zen, hau da, Memoria Tokiak zer diren, haien esanahia, duten balioa eta Iruñean dauden adibideak ezagutu zituzten.

Ondoren, *Memoria Guneak*⁶ webgunea ezagutu zuten eta 1936ko estatu-kolpearen ondoren herrietan jasan zuten errepresioa ikertzen aritu ziren taldeetan, bakoitzak bere lurraldeetan zein Memoria Toki zeuden erakutsi zien gelako gainerakoei. Klasearen amaieran, Sartagudako Memoria Parkea aurkeztu eta zein elkartek bul-

tzatu zuten parke honen eraikuntza, noiz inauguratu zuten, nola osatuta dagoen... aipatu zitzairen. Horretarako, Sartagudako Memoriaren Parkea osorik ikus daitekeen bideo baten euskarria erabili zen. Aldi berean, biktimen senideekin izandako topaketa hori zertan zetzan azaldu zitzairen. Memoriaren Parkeari eta Sartagudako topaketari buruz jaso ziren azalpen guztien artean, biktimen senideen testigantza entzutean enpatiaren eta errespetuaren garrantzia nabarmendu zen. Horrekin lotuta, Sartagudako testuinguru sozial, ekonomiko eta politikoaren inguruko azalpena jaso zuten, 1936ko estatu-kolpearen eman aurretik eta ondoren herrian estatu-kolpearen ondoren gertatu zen errepresioa ikasiz. Horrela, Sartagudan izan zen errepresioaren dimentsioa eta Erriberan eman zen guztia ulertzea lortu zuten, eta memoriaren parkea Sartagudan zergatik egin zelako ere ulertu zuten.

Jasotako hiru saio eta Sartagudako Memoriaren Parkean belaunaldien arteko topaketan parte hartu ondoren, berriro pasatu zitzairen lehenengo eguneko moldatutako inkesta. Aldaketen artean, galdera berri bat zegoen, Memoria Toki bat zer zen definitzea eskatzen zuena. Gehienek erantzunak modu sakonagoan eta landuagoan eman zituzten, eta Memoria Tokien izen gehiago ere jarri zituzten. Era berean, 1936ko estatu-kolpearen ondoren eman ziren errepresio mota gehiago ere ezagutzen zituzten nabarmendu zen. Horrela, bi inkesten analisiari esker, ikasleek ezagutza eta gaitasun berriak eskuratu zituztela ikusi zen.

3.2. *Proposamenaren ondorioak*

Egindako hezkuntza-proposamenak funtsezko hainbat ondorio atera zituen. Lehenik eta behin, ikasle-talde bakoitza bakarra da, eta, beraz, emaitzak eta ikaskuntzak talde horren berariazkoak dira. Iturramako ikasleek Bigarren Errepublikarekin, 1936ko estatu-kolpearekin, Gerra Zibilekin eta frankismoarekin zerikusia zuten gaiak ikasi bazituzten ere Gogoan proiektuan parte hartu zutelako, alde aurreko ezagutza mugatua zuten. Taldeak profil desberdinak zituen, hainbat ikastetxetako ikasleak biltzen baitzituen, eta horrek lagundu zuen taldearen ezagutza, oro har, askotarikoa izan zedin. Ikasle askok ez zuten Maravillas Lambertoren historiaren edo Nafarroako errepresioaren ezagutza sakonik.

Beraz, irakasleek erabilitako materialak lagundu behar dute gai hauek modu ulergarri eta hurbilean azaltzen. Prestatutako proposamenerako, era guztietako materialak erabili ziren: *De la esperanza al Terror* liburuan Lamberto familiari gertatutako guztia eta testigantzak jasotzen dituen, aipatutako Berri Txarrak eta Fermin Balentziaren abestien letrak, 1936ko estatu-kolpearen ondoren Nafarroan izandako errepresioan espezializatutako bibliografia, egunkariko albisteak, FDMHNren datu-basea, Oroibideak eskaintzen dituen zerbitzu guztiak, *Lur Azpian* erakusketa birtuala, Sartagudako Memoriaren Parkeari buruzko bideoak, jarduerak eta galde-sortak Kahootaren bidez... Baliabide horiek guztiek proposamenaren helburuak neurri handi batean lortzen lagundu zuten.

Horrekin lotuta, Nafarroako Memoriaren Institutuak eskaintzen dituen zerbitzu, baliabide eta proiektuei esker, *Oroibidea*-ko orria erabiltzen ikasi zuten. Bertan, agertzen den *Lur Azpian* erakusketa birtualaren bidez, eraildako biktimen eta errepresaliatuen senideen testigantzak entzun ahal izan zituzten. Modu berean, nola eman ziren gorpuak lurpetik ateratzeko prozesuak eta ondorengo hiletak. Erakusketa irudiz, dokumentuz eta testigantzez beteta zegoen, eta oso baliagarriak izan ziren bilatu behar zituzten beharrezko jakintzak eta gaitasunak eskura zituzten. Ildo beretik, lehen aipaturiko *Memoria Guneak* webgunea ezagutu zuten. Horrela, ikusi ahal izan zuten zein Memoria Toki dauden beren herri zein hirietan.

Hasieran proposatutako xede bat, estatu-kolpetik Nafarroako herrietan bizi izandako errepresioarekin zerikusia zuten eta memoria historikoari buruzko gaiak jorratzea zen. Era berean, biktimen gorpuak bilatzeko eta berreskuratzeko prozesuek ezagutzea eta Memoria Tokiek Nafarroan duten esanahiak eta kokapenak ere. Iturramako ikasleentzat egindako lehen eta bigarren inkestetako erantzunak alde-ratuz gero, ikus daiteke ezagutza horiek eskuratu zituztela, bigarren inkestako erantzunak landuagoak baitira.

Lehenengo galdetegian, memoria historikoa zer den eta definitzea eskatzen zuen galderari erantzun laburrak eman ziren: «Gure arbasoek jasandako errepresioa aztertzea eta gogoratzea», edo «Historian zehar gertaera baten ondorioz errepresioak egindakoa birgogoratzeko monumentu edo liburu bat». Hala ere, bigarren galdetegian, erantzun landuagoak eman ziren. Adibidez: «Memoria historikoa, herrialde batean, kasu honetan Nafarroan gertatutako gertakizun latzak. Non biktimak egon diren, eta horiek oroitzeko egiten diren monumentuak zein ekitaldiak dira» edo «Memoria historikoa, Gerra Zibilean egon ziren hildakoei eta errepresaliatuei omenaldia da. Errepresaliatuak ahaztu ez daitezen».

2. galdetegiako galdera berriak Memoria Toki bat zer zen definitzea eskatzen zuen. Esate baterako, jasotako azalpenak eman aurretik ez zekiten zer zen Memoria Toki bat. 2. inkestako erantzunak aztertuz, ikasleek Memoria Toki direnen definitzioak eta adibideak emateko gai izan zirela ikusi zen. Horren frogara da erantzunen artean honako hauek: «Hildako errepresaliatuen omenaldi tokiak. Historian zehar hildako pertsonak omentzeko eta gu kontzientzia hartzeko dauden plaka eta eskulturak», «Memoria tokiak biktimak oroitzeko tokiak dira. Hainbat daude, garrantzitsuena Sartaguda da, baina aipagarriak dira: Otsoportillo Urbanan kokatuta», edo «Memoriaren tokiak, gerra zibilean emandako eraildatei omenaldia egiteko tokiak dira. Hauek ekitaldiak egiteko eta historia gizartearen memorian mantentzeko balioko dute» besteak beste.

Era berean, bi inkestetan galdetu zitzaizen ea uste zuten garrantzitsua zela ikasgelako memoria historikoari buruzko gaiak lantzea. Bietan baietz erantzun zuten. Ikasle batzuek diotenez, horri esker gazteek iragan traumatikoa ezagutzen dute eta, batzuetan, beren familietan gertatutako gertaera errepresiboak ezagutzen dituzte. Hau da, 1936ko estatu-kolpearen ondoren Nafarroako herrietan gertatutako gerta-

kari errepresiboak ikertzeari buruz egindako lanari esker, Altsasuko ikasle batek bere herenaitona nola fusilatu zuten jakin zuen. Horrek asko hunkitu zituen ikasleak, eta erantzunetan ikus daiteke: «Nik uste dut horrelako gaiak jorratu behar direla gertakizun historiko oso garrantzitsuak direlako eta horrelako gaiak oso interesgarriak direlako. Agian zure familia kide bat atxilotua izan zelako eta zu ez zenekien» edo «Gure klasean adibidez egon delako jendea jakin izan duena bere familiako batek errepresaliatua izan dela lehen ez zekiena». Gainera, ikus daiteke erantzun horietan ikusten dela errepresioaren eta biktimekiko enpatia eta kontzientzia handiagoa dagoela: «Herri bateko historia delako, eta familia asko borrokatu dutelako hauen memoria mantentzeko. Gainera, ez diren agertu gorpuei omenaldiak egiteko balio dute».

Proposamenaren helburuetako bat enpatia eta pentsamendu kritikoa sustatzea zen, eta hori lortu zen, ikasleek ulermen eta sentsibilitate handiagoa erakutsi baitzuten errepresioarekiko, haien biktimekiko eta belaunaldien arteko topaketan entzundako testigantzekiko. Sartagudako Memoriaren Parkeko jarduerak eta testigantzen esplorazioak eragin nabarmena izan zuten ikasleengan. Bestetik, ikasleek 1936ko estatu-kolpetik aurrera Nafarroan bizi izan zen iragan traumatikoari buruz transmititu nahi ziren ezagutzak lortu zituzten. Halaber, Oroibidea eta Memoria Guneak bezalako baliabideak erabiltzen ikastea zen helburuetako bat eta baliabide horiek erabili zituzten klaseko lanetarako.

Esan daiteke, hiru egun gutxi direla errepresio frankista edo memoria historikoa jorratzeko. Beharrezkoa da egun gehiago erabiltzea eta ikas egoera sakonagoa eta denboran luzeagoan eratzea. Hala ere, hiru egun horiekin, ikasleek ikuspegi orokor batekin geratu ziren gaiaren inguruan. Ikusi ahal izan zuten zein pertsona erreprimitu zituzten, errepresio-tipologia anitza, emakumeek jasan zuten errepresio espezifikoa, hobotik ateratzeko prozesuak eta arazo horiek gaur egun ere indarrean jarraitzen dutela. Laburbilduz, ikasgelan aurretik memoria historikoarekin egindako gaiak landu izana, lagundu izan zuen Sartagudako topaketan parte hartu zuten ikastetxe guztiei egindako inkestari buruz Iturrama ikastetxea balorazio onenak egin dituzten ikastetxeetako bat izaten. Era berean, Iturramako ikasleei egindako beste inkesta pertsonalizatu batzuei esker, aurretiazko eskola horiek erakutsi zuten memoria historikoari buruzko ezagutza eta kontzientzia handiagoa lortzeko eragina izan zutela. Hori dela eta, ondoriozta dezakegu Memoria Tokiak eta horietan gazteekin egiten diren jarduerak eraginkorrak direla aurrez ikasgelan haiekin memoria historikoarekin lotura duten gaiak lantzen badira.

Ondorioak

Memoria historikoak gizarte demokratikoetan duen zeregina eta hezkuntza-garrantzia aztertzeak hainbat ondorio ematen ditu. Lehenik eta behin, memoria historikoa funtsezko tresna da iraganeko balioak eta esperientziak transmititzeko, eta aukera ematen die gizarte demokratikoei giza eskubideen urraketei eta botere

-gehiagikeriei buruz hausnartzeko. Ildo horretan, gerrak edo diktadurak bezalako gertaera traumatikoak ez errepikatzeko konpromisoa sortuz. Gainera, hezkuntzaren esparruan, memoria historikoaren irakaskuntzak garrantzi berezia hartzen du herri-tartasun kritiko eta kontziente baten prestakuntzan. Garrantzitsua da belaunaldi berriek iragana ezagutzea eta kritikoki aztertzea, batez ere gaur egungo testuinguruan, Gerra Zibilari eta frankismoari buruzko inpunitate eta errebisionismo diskurtsoek jarraitzen baitute oraindik. Memoria historikoan oinarritutako hezkuntzak balio demokratikoak sustatzeaz gain, gizarte tolerantia eta baketsua eraikitzen ere laguntzen du.

Hala ere, nahiz eta azken legegintza-aurrerapenak, hala nola 2022ko Memoria Demokratikoaren Legea edo 3/2020 LOMLOEn (Hezkuntzaren Lege Organikoa) ezarritako eskumenak, Gerra Zibila eta frankismoa bezalako gaiak irakasteko aukera ematen duten, oraindik ere gai horiek ikasgelan behar bezala ezartzeko erronkak daude. Horregatik, ezinbestekoa da memoria historikoaren irakaskuntza parte-hartzailea eta aktiboa izatea, eta ikasleei aukera ematea iraganeko gertaerak eta arazo garaikideak konektatzeko. Jardunbide egokien adibide nabarmena da «Memoria duten Eskolak» programa Nafarroan, memoria historikoa derrigorrezko hezkuntzan integratzea bilatzen duena. Programa honek jarduera interaktiboak sustatzen ditu, hala nola belaunaldien arteko topaketa Sartagudako Memoriaren Parkean, non gazteek Nafarroako iragan traumatikoaren lekuko zuzenekin hitz egiteko aukera duten. Artikulu honek erakutsi du memoria gaitan hezkuntza-inplikazio handiagoa izateak ikasleek Sartagudako topaketa sakonago ulertzea dakarrela, eta, gainera, iraganarekiko eta egungo arazoekiko enpatia eta pentsamendu kritiko handiagoa sortzen duela.

Sartagudako Memoriaren Parkean belaunaldien arteko topaketan parte hartu ondoren ikasleei eta irakasleei egindako inkestaren azterketak agerian utzi zuen memoria historikoari buruzko proiektuetan parte hartu eta azalpen gehiago jaso dituzten ikasleek topaketaren balorazio hobekia egiten zituztela, modu eraginkorragoan aprobetxatuz eta memoria-tokien esanahia hobeto ulertuz. Aurkeztutako hezkuntza-proposamena hiru egunetan hainbat materialen bidez emateko diseinatuta zegoen, eta nahikoa izan zen ikasleek gutxienezko ezagutza eta enpatia historikoa eskuratzeko. Horrek belaunaldien arteko topaketa arrakastatsua izatea bermatu zuen, ikasleek ikasgelan ikasitakoa hobeto baloratu eta ulertzen dutelako, biktimen senideekiko elkarrizketa modu esanguratsua aprobetxatuz. Horren erakusgarri da Iturramako ikastetxean izandako esperientzia. Bertan, proposamen hau ezarri zen eta ikasleek planteatutako helburuak lortu zituzten. Izan ere, ikastetxe horretako ikasleek baloratu zuten ondoen Sartagudako belaunaldien arteko topaketa, eta iritzi positiboagoak eman dituzte memoria historikoarekin lotutako gaien garrantziari eta irakaskuntzari buruz. Beraz, garrantzitsua da, topaketaren aurretik, memoria historikoarekin lotutako gaiak ikasgelan lantzea eta ikasleek jarduera horietan aktiboki parte hartzea.

Azkenik, ikasle gehienek onartu zuten leku horiek eta memoria historikoaren hezkuntza funtsezko tresnak direla indarkeria eta errepresioa arbuatuko dituen herritartasun demokratikoa garatzeko. Gainera, memoria historikoa irakastearen garrantzia azpimarratu zuten, iraganeko gertaera traumatikoak errepika ez daitezten. Horrek agerian uzten du gai horiek hainbat irakasgaitan txertatzeko beharra, eta ez soilik irakasleen interes indibidualaren mende. Beraz, ezinbestekoa da memoria historikoa hezkuntza-curriculumaren ardatz nagusi bihurtzea, iraganeko biktimak ohoratzeaz gain, balio demokratikoak sendotuko dituen eta gizarte justuago eta kontzienteago bat eraikitzen lagunduko duen hezkuntza sustatuz.

OHARRAK

1. Joan den mendeko 70eko hamarkadaren amaieran, 1936ko estatu-kolpearen ondorioz hildako nafarren gorpuak aurkitu eta lurpetik ateratzeko ekimen politikorik eza ikusita, familia askok erabaki zuten errepresioaren biktima izan ziren senideak bilatzea. Horrela, hainbat bilera, antolaketa eta gestio egiten hasi ziren, eta 2000 biktima baino gehiago atera zituzten lurpetik, eta omenaldi publiko egin zituzten haien oroimenean eta aldarrikapenean. Erakusketaren helburua da Nafarroako herri askotan, batez ere Erriberan, 1978tik 1980ra bitartean, egindako desobiratze goiztiarren prozesua gogora ekartzea. Lur Azpian erakusketa modu birtualean ezagutu daiteke. Erakusketa 4 gai ezberdinetan sailkatuta dago: 1936ko estatu-kolpe militarra, Gerraondoa, Desobiratzeak Trantsizioan eta Memoria.
2. Obrak lantzeko, batzuetan, material didaktikoak edo unitate didaktikoak ematen dira, obran planteatutako curriculum-edukiak lantzeko. Horren adibide da *Donde el bosque se espesa* antzezlanaren erabili zela Espainiako Gerra Zibiletik Balkanetako gerrara arte izandako giza eskubideen urraketek aurre egiteko, itxuraz urrun dauden gatazken arteko loturak nabarmenduz. Hori prestatzeko, Iturrama BHI institutuko irakasle-talde batek unitate didaktiko bat egin zuen, ikasleak prozesu historiko horiei buruzko hausnarketan inplikatu zituen. Unitate hori, 'Askatasunaren Memoria' izenekoa, hainbat ikastetxek hartu zuten 2020ko martxotik.
3. Azoaren 26ko 33/2013 Foru Legean, 1936ko kolpe militarren ondorioz eraildako eta errepresioaren biktima izan ziren Nafarroako herritarrei errekonozimendu eta erreparazio morala emateari buruzkoan, «Monumentuak, parkeak eta oroitzapen-elementuak babestu eta mantentzeari buruzko IV. Tituluaren» barruan, 15. artikuluan, Memoria-
ren Parkeari buruzkoan, Sartagudako Memoriaren Parkeak aitorpen eta babes ofizial handiena duela adierazten da.
4. Oroibidea.es 2020an Nafarroako Gobernuak Nafarroako Memoriaren Institutuaren bitartez sortutako plataforma digitala da. Artxibo digital honek 1936ko estatu-kolpea, gerra zibila, diktadura frankista eta Nafarroako trantsizio demokratikoa ditu ardatz. Nafarroako ondare memorialista zaintzea eta zabaltzea du helburu. Sortu zenetik, Oroibideak frankismoko 23 000 biktima baino gehiagori buruzko datuak eta dokumentuak bildu ditu, besteak beste, testuak, audioak, elkarrizketak, bideoak, dokumentu juridikoak, erakusketak eta mapak (hala nola, hobiak kokatzeko mapak).
5. Nafarroako Memoriaren Institutuak antolatutako *Lur Azpian* erakusketak 1936ko estatu-kolpearen, Gerra Zibilaren eta frankismoaren biktimen errepresioa eta desobiratzeak jorratzen ditu. 2019an hasi eta ondoren digitalizatuta, erakusketa honek 1936ko kolpe militarren ondoren eraildako 40 senideren testigantzak biltzen ditu, dokumentuekin eta argazkiekin batera. Edukiek elkarrizketak, dokumentu historikoak, gutunak eta gorpuak hobe ateratzeko lanen argazkiak biltzen dituzte, memoria historikoaren berreskurapenean familien eta elkarte memorialisten papera nabarmenduz.
6. Memoria Guneak Nafarroako Memoriaren Institutuaren ekimen bat da, Nafarroako memoria historikoarekin lotutako lekuak identifikatu, babestu eta zabaltzeko. Proiektu hau 29/2018 Foru Legean oinarritzen da, zeinak gune horiek Nafarroako Memoria Historikoaren Leku gisa deklaratzeko eta babesten dituen. Sortutako sareak, leku horiek babesteaz gain, 1936ko estatu-kolpearen ondoren gertatutako gertaera traumatikoen inguruan herri-

tarrak heztea du helburu. Horretarako, memoria-toki guztiak mapa baten eta baita ibilbideak eginez erakusten dira. Krimenak, espetxeratzeak eta beste abusu batzuk gertatu ziren lekuak biltzen ditu, baita oroimen kolektiborako leku esanguratsuak ere.

Gune horien zabalkundea webgune espezifiko baten bidez egiten da, baita gune turistikoko eta kulturaletan banatutako ikus-entzunezko materialen eta liburuxken bidez ere.

ERREFERENTZIA BIBLIOGRAFIKOAK

- ADORNO, Theodor W. eta HORKHEIMER, Max (1944). *Dialéctica de la Ilustración*. Editorial Trotta.
- ADORNO Theodor W. (1998): *Educación para la emancipación*. Madrid: Morata.
- AGUILAR, Paloma (2006): «Evocación de la guerra y el franquismo en la política, la cultura y la sociedad españolas», en JULIÁ, S. (ed): *Memoria de la guerra y el franquismo*, Madrid, Taurus.
- ALMANZA, Tulia (2017): «Actualidad filosófica de Theodor W. Adorno a través de su relectura crítica». *Franciscanum* 167, vol. LIX.
- Altaffaylla Kultur Taldea (2018) [1986]: *Navarra 1936: De la esperanza al terror*. Tafalla: Altaffaylla Kultur Taldea.
- ARÓSTEGUI, Julio (2009): *España en la memoria de tres generaciones*, Madrid, Editorial Complutense.
- AYUNTAMIENTO DE SARTAGUDA. ASOCIACIÓN «PUEBLO DE LAS VIUDAS» DE SARTAGUDA. Berreskuratuta: <https://sartaguda.net/asociacion-pueblo-de-las-viudas-de-sartaguda/>.
- BAZÁN, Florencia Magalí (2017): *Elizabeth Jelin, La lucha por el pasado. Cómo construimos la memoria social*. Ciudad autónoma de Buenos Aires, Siglo XXI Editores.
- BENJAMIN, Walter (2008): *Tesis sobre la historia y otros fragmentos* (B. Echeverría, Trad. e Intro.). Ediciones Era.
- CASTO, Julia (2023): *Estudio sobre la educación para la memoria histórica como medida de justicia transicional. La experiencia en el Estado español*. (Trabajo Fin de Máster, Universidad del País Vasco-Euskal Herriko Unibertsitatea). Berreskuratuta: <https://publicaciones.hegoa.ehu.es/es/publications/607>
- CONGRESO HISTORIA CON MEMORIA EN LA EDUCACIÓN. (2022): *I. Nazioarteko Kongresua Memoria duen Historia Hezkuntzan*. Berreskuratuta: <https://congresohistoriaconmemoriaenlaeducacion.org/eu/hasiera/>
- CUESTA, Raimundo (1999): «La educación histórica del deseo. La didáctica de la crítica y el futuro del viaje de Fedicaria», *Con-Ciencia Social*, 3, pp. 70-97.
- CUESTA, Raimundo, MAINER, Juan, MATEOS, Julio., MERCHÁN, Javier y VICENTE, Marisa (2005): «Didáctica crítica. Allí donde se encuentran la necesidad y el deseo», *Con-Ciencia Social*, 9, pp. 17-54.
- CUESTA, Raimundo (2007): *Los deberes de la memoria en la educación*. Barcelona: Octaedro.
- (2011): «Historia con memoria y didáctica crítica». *Con-ciencia social: anuario de didáctica de la geografía, la historia y las ciencias sociales*, n.º15.
- (2009): «Memoria, historia y didáctica: los deberes de la educación hacia el pasado, el presente y el futuro». Nazioarteko Mintegian emandako hitzaldia *Historia y Memoria: los lugares olvidados de la pedagogía* deiturikoa. Universidad Academia de Humanismo Cristiano y la Corporación Parque por la Paz Villa Grimaldi eratutakoa.
- DIARIO DE NOTICIAS (2024ko apirilaren 3a): «Oroibidea se convierte en un archivo digital de referencia de la Guerra Civil y el franquismo a nivel estatal al recoger datos y documentos sobre más de 23 000 personas represaliadas».

- (2021ko martxoaren 31): «Digitalizada la exposición ‘Lur Azpian’, en la Tierra».
- (2022ko urriaren 4a): «Navarra declara tres nuevos lugares».
- EFE (2024ko otsailaren 15a): «Cuatro leyes de memoria autonómicas están en riesgo por iniciativas de PP y Vox». *EFE*. Berreskuratuta: <https://efe.com/espana/2024-02-15/leyes-memoria-historica-pp-vox-autonomias/>
- ESPACIOS DE MEMORIA. Berreskuratuta: <https://www.espaciosdememoria.com/es/>
- GASTÓN AGUAS, José Miguel eta LAYANA ILUNDAIN, César. (2020): «Del terror a la esperanza: lugares de memoria en Navarra». *Huarte de San Juan. Geografía e Historia*. 27, 71-94. DOI:<https://doi.org/10.48035/rhsj-gh.27.4>.
- (2022): «El programa “Escuelas con Memoria” del Gobierno de Navarra». *Con-Ciencia Social* (segunda época), 5, 219-228. DOI: 10.7203/con-cienciasocial.5.24277.
- (2022): *Historia con memoria en la educación: I Congreso Internacional*. Gobierno de Navarra.
- GOBIERNO DE NAVARRA (2024ko maiatzaren 28a): «El Gobierno de Navarra expone ante el Consejo de Europa su experiencia de “Escuelas con memoria” como ejemplo de política memorialística y educativa». *Navarra.es*. Berreskuratuta: <https://www.navarra.es/es/-/nota-prensa/el-gobierno-de-navarra-expone-ante-el-consejo-de-europa-su-experiencia-de-escuelas-con-memoria-como-ejemplo-de-politica-memorialistica-y-educativa>
- (n.d.): *Aitzinsolasa | Exhumaciones tempranas*. Exhumaciones Tempranas. Berreskuratuta: <https://exhumacionestempranas.navarra.es/?lang=lg-eus>
- (n.d.): *UD Memoria de Libertad*. Paz y Convivencia. Berreskuratuta: <https://pazyconvivencia.navarra.es/eu/libertaden-memoria-ud>
- «‘Oroibidea’ se convierte en un archivo digital de referencia de la Guerra Civil y el franquismo a nivel estatal al recoger datos y documentos sobre más de 23 000 personas represaliadas». Berreskuratuta: <https://www.navarra.es/es/-/nota-prensa/-oroibidea-se-convierte-en-un-archivo-digital-de-referencia-de-la-guerra-civil-y-el-franquismo-a-nivel-estatal-al-recoger-datos-y-documentos-sobre-mas-de-23-000-personas-represaliadas>
- IBÁÑEZ, Manuel (2022ko maiatzaren 4a): «III Encuentro Intergeneracional de la Memoria». Berreskuratuta: <https://memoriahistorica.educacion.navarra.es/blog/2022/05/04/iii-encuentro-intergeneracional-de-la-memoria/>
- (2022, abuztuaren 5a): «“Memoria duten Eskolak” liburuaren aurkezpena». Memoria Historikoa Eta Hezkuntza. Berreskuratuta: <https://memoriahistorica.educacion.navarra.es/eu/blog/2022/07/05/memoria-duten-eskolak-liburuaren-aurkezpena/>
- INSTITUTO NAVARRO DE LA MEMORIA (2020a): Bajo Tierra. Exhumaciones tempranas en Navarra. Berreskuratuta: <https://exhumacionestempranas.navarra.es>
- (2020b): Programa Escuelas con Memoria. Berreskuratuta: <https://pazyconvivencia.navarra.es/es/escuelas-con-memoria>
- (2022): Escuelas con Memoria. Berreskuratuta: <https://memoriahistorica.educacion.navarra.es/escuelas-con-memoria/>.
- UD Memoria en Libertad. Berreskuratuta: <https://pazyconvivencia.navarra.es/eu/libertaden-memoria-ud>
- JELIN, Elizabeth (2002): *Los trabajos de la memoria*. Siglo Veintiuno Editores.
- JELIN, Elizabeth eta LORENZ, Federico Guillermo (2004): *Educación y memoria: la escuela elabora el pasado*. Siglo XXI de España.
- LAYANA ILUNDAIN, César eta GASTÓN AGUAS, José Miguel (2020b): «“Escuelas con Memoria”: El programa educativo del Instituto Navarro de la Memoria». *Nuestra Historia* (9), 217-232.

- (2022): *Escuelas con memoria / Memoria duten eskolak*. Agapea.
- MARÍN SUÁREZ, Carlos (2014): «De ‘lugares de memoria’ a ‘lugares de historia’: la arqueología contemporánea ante el patrimonio de la guerra civil española y de la dictadura franquista», in Soledad BIASATTI eta Gonzalo COMPAÑY (konp.): *Memorias sujetadas: hacia una lectura crítica y situada de los procesos de memorialización*, JAS Arqueología, Madril: 109-144.
- MEMORIA HISTÓRICA DE EDUCACIÓN NAVARRA. Bajo Tierra. Berreskuratuta: <https://memoriahistorica.educacion.navarra.es/bajo-tierra/>
- NORA, Pierre (1989): «Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire», *Representations*, 26: 7-24. Esteka: <https://www.jstor.org/stable/2928520?seq=15>.
- OROIBIDEA. Berreskuratuta: <https://oroibidea.es/>
- SAPOROSI, Lucas (2018): «Las disputas por el pasado reciente y la actualidad de los derechos humanos. Pasiones, sentidos y reapropiaciones de la memoria social. Entrevista a Elizabeth Jelin». *Aletheia*, 9(17).
- TUTIAUX-GUILLON, Nicole (2008): «Mémoires et histoire scolaire en France: quelques interrogations didactiques». *Revue française de pédagogie*, 165, 31-42.

LEGEGERIA

- Ley 52/2007, de 26 de diciembre, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la guerra civil y la dictadura.
- LEY FORAL 33/2013, DE 26 DE NOVIEMBRE, DE RECONOCIMIENTO Y REPARACIÓN MORAL DE LAS CIUDADANAS Y CIUDADANOS NAVARROS ASESINADOS Y VÍCTIMAS DE LA REPRESIÓN A RAÍZ DEL GOLPE MILITAR DE 1936.
- LEY FORAL 29/2018, DE 26 DE DICIEMBRE, DE LUGARES DE LA MEMORIA HISTÓRICA DE NAVARRA.
- Ley Orgánica 3/2020, de 29 de diciembre, por la que se modifica la Ley Orgánica 2/2006, de 3 de mayo, de Educación (LOMLOE). (2020): Boletín Oficial del Estado, 340, de 30 de diciembre de 2020.
- Ley 20/2022, de 19 de octubre, de Memoria Democrática.

LABURPENA

Lan honek memoria historikoaren irakaskuntza eta Memoria Tokiak hezkuntza-tresna gisa duten erabilera aztertzen ditu. Horretarako, «Memoria duten Eskolak» programak antolatutako Sartagudako belaunaldien arteko topaketa eta bertan parte hartu zuten ikasle eta irakasleei egindako inkesta aztertu dira. Memoria historikoaren garrantzia nabarmentzen da gizarte demokratikoetan eta ikasleen hezkuntzan. Sartagudako Memoriaren Parkea iragan traumatiko bat transmititzeko eta horri buruz hausnartzeko gunea da. Inkestak ikasleek memoria historikoari buruz dituzten iritziak eta ikasgelan nola lan egiten duten jakin nahi du. Gainera, topaketaren aurretik esku-hartze pedagogiko bat aurkezten da. Lanak ondorioztatzen duenez, Memoria-Tokiak eta horiek eskola-curriculumean txertatzea funtsezkoak dira memoria historikoa irakasteko, herritartasun kritikoa eta demokratikoekin konprometitua sustatuz.

HITZ GAKOAK: Memoria Tokiak, Memoria historikoa hezkuntzan, Memoria duten Eskolak, Sartagudako belaunaldien arteko Topaketa, Herritartasun demokratikoa.

RESUMEN

Este trabajo analiza la enseñanza de la memoria histórica y el uso de los Lugares de Memoria como herramienta educativa, centrándose en el encuentro intergeneracional de Sartaguda, organizado por el programa «Escuelas con Memoria», y en una encuesta realizada al alumnado y profesorado participante. Se destaca la importancia de la memoria histórica en las sociedades democráticas y en la formación del alumnado. El Parque de la Memoria de Sartaguda actúa como un espacio para transmitir y reflexionar sobre un pasado traumático. La encuesta pretende conocer las percepciones del alumnado sobre la memoria histórica y cómo se trabaja en clase. Además, se presenta una intervención pedagógica previa al encuentro. El trabajo concluye que los Lugares de Memoria y su integración en el currículo escolar son esenciales para la enseñanza de la memoria histórica, promoviendo una ciudadanía crítica y comprometida con los valores democráticos.

PALABRAS CLAVE: Lugares de Memoria, Memoria histórica en la educación, Escuelas con Memoria, Encuentro intergeneracional de Sartaguda, Ciudadanía democrática.

ABSTRACT

This paper analyses the teaching of historical memory and the use of Places of Memory as an educational tool, focusing on the intergenerational meeting in Sartaguda, organised by the 'Schools with Memory' programme, and on a survey of participating students and teachers. The importance of historical memory in democratic societies and in the education of pupils is highlighted. The Sartaguda Memory Park acts as a space for transmitting and reflecting on a traumatic past. The survey aims to find out the pupils' perceptions of historical memory and how it is worked on in the classroom. In addition, a pedagogical intervention is presented prior to the meeting. The study concludes that the Places of Memory and their integration into the school curriculum are essential for the teaching of historical memory, promoting a critical citizenship committed to democratic values.

KEYWORDS: Places of Memory, Historical Memory in Education, Schools of Memory, Intergenerational Meeting in Sartaguda, Democratic Citizenship.